

A XIX. SZÁZAD ELSŐ HÁROM ÉVTIZEDE MAGYAR NYOMTATVÁNYAINAK MEGHATÁROZÁSA.

A magyar helyesírás története még mindig megiratlan, pedig régi, szerző, évszám, nyomdahely nélküli, vagy címlapját vesztette nyomtatványok meghatározásánál egyik legfontosabb támaszpont — amint azt a XVI—XVIII. század könyvmeghatározásairól és helyesírásáról szóló értekezések eredményeiből látjuk, a helyesírás.¹ A XIX. század magyar helyesírásának történetét sem írta meg eddig senki s a könyvtörténészek is elhanyagolták ezt a területet, abban a nyugodt hitben, vagy feltevésben, hogy a XVIII. század katolikus-református (lutheránus) helyesírási ellentétei a *Révai-Verseghy*-féle helyesírási viták, a jotisták és ypszilonisták háborúja után továbbra is megmaradtak ugyan, de csak két irányban, amennyiben *Révai* követői j-vel, *Verseghy* követői pedig y-nal írták a *látja-láttya* alakokat.

A magyar könyvtörténészt a XIX. század első évtizedeinek helyesírása azért érdekli, mert e korban még nagy számban jelentek meg oly nyomtatványok, főként egyházi, vallásos kiadványok és ponyvák, melyeket kiállításuk, betűik, kötésük alapján XVIII. századbelinek tartana, ha a címlapján levő évszám el nem árulná, hogy a XIX. században jelent meg. Ilyen régies hatású nyomtatvány például *Nováky József Ött nagy bőjti szent beszédek, melyeket ez előtt ött esztendőekben hív halgatóihoz mondott...* Egerben, az Érseki Oskola' betűivel, 1810., vagy *Lótsei Sp. [Ielenberg] Sámuel Király-választás; melly történt a' kézművesek' mester-emberek és professionisták' diétai ország-gyűlésén...* Kolo'sváron, A' Királyi Lyceum' betűivel, [1830]. Ez utóbbi előszavának öreg betűs fett szedése és nyomása élesen elüt az e korban már egyre sűrűbben használt finom, vékony metszésű betűktől s címlapjának hiánya esetén akár XVII. századbelinek is tarthatná a tájékozatlan könyvgyűjtő.

¹ L. Régi magyar nyomtatványok meghatározása (Könyvgyűjtők Évkönyve 1919), Régi magyar nyomtatványok nyelve és helyesírása, 1934. A XVIII. század magyar nyomtatványainak meghatározása, 1938. XVI. századbeli nyomtatványok meghatározása MKSzele, 1940. és Kormeghatározó-e az ő, ű, ö, ü stb. MKSzele, 1941. című dolgozataimat.

XIX. század eleji nyomtatvány meghatározásánál is könyvnyű tehát tévedni egy-kétszáz esztendő t és ezért nem árt megvizsgálni az e korban készült nyomtatványok nyelvét és helyesírását abból a szempontból, hogy az előző század nyelvi és helyesírási állapotával szemben megállapítható-e rajtuk oly eltérés, amelynek alapján egy cimlaptalan nyomtatványról kétségtelenül megállapíthatnók, hogy az a XIX. és nem a XVIII. században vagy még korábban készült.

A fonetikus (katholikus) és etymologikus (református) helyesírást a XVIII. században az egyházak birtokában levő és felügyelete alatt álló nyomdák következetesen használták. Lássuk, milyen helyesírással élnek a XIX. századeleji egyházi nyomdák?

Katholikus nyomdák.

Eger.

NOVÁKY JÓZSEF: Öt nagy böjti beszédek. Eger. az Érseki Oskola' betűivel. 1810.

ö, ő, ü, ú: 1, jövendölésivel 1, Üdvözítő 1, közlül 1, 66, ő 2, hírlül 59, versébül 59, egyedül 61, törvéntelenül 64, kiktül 66, ízüzefség 91, ízüzesség 91. — **c:** ortzával 53, keleptze 79, harmintz 78, 80, tzéllja 72, útzáin 5, 101. — **cs:** tsuda 47, nints 49. Böls 49, tsak 49, 51, tsal-55, tsikar-57. **zs:** József 47, Zfidók 47, 51, 59, Zfoltár 22. **De:** visgálás 47, 'Sidó 184, 185, 188, 189. — **Jésülés:** botsánattyával 80, magyarázattytúl 93, kinnya 60, 97, kinyainak 80; — útállya 51, vakúllyak-meg 51, meg-tsallyák 51, 83, öllyük-meg 55, éllyük 55, beszéllyük 55, hánnya 57, tanityák 65, tapafzthalmatyuk 69, mondgya 70, el-adgyák 78, tekintyük 80, bíztattya 80, pótolý 84, foghattyuk 99. — **De:** akaratjára 57, parantso-latját 63, átalljában 85, kardjával 95, állatjában 99; — fel-bontja 51, el-hazudja 53, engedjék 55, mondja 63, 65, tanitják 65, rontják 69, meg-mutattja 73, látjuk 75, tudja 99, el-árulyja 78. — **Névmások:** ilyen 14, némelly 57, némellyek 47, olly 51, mellyhez 77, valamelly 77, ollyan 63, illy 98. — **Kötőjel igekötőknél:** meg-sértetted 49, meg-ölted 49, Térj-meg 49, vigyen-el 51, jön-ki 53. — **Egyes szavak:** egygyet 62, Egygyik 88, Egy 57, 57, 59, 59. — keresztény 11, 13, 17, 22, 63, 73 stb. stb. — **Mássalhangzó-kettőztetés:** gyilkossa 63, tolvajja 91, meg-betsüllésére 95, mutattnak 96, okossan 88, húzz (von bennünket) 89.

Ez a nyomtatvány alapján véve a hagyományos katolikus (fonetikus) helyesírást követi, de igen sűrűn keverednek belé a református (etimologikus) helyesírás alakjai is. Így ezt kevert helyesírásúnak kell tekintenünk.

Kolozsvár.

Az Erdélyi polgári magános törvényekkel való esmeret-
ségek' harmadik könyve... Kolo'sváron. A' Királyi Lyceum'
betüivel, 1830.

ö, ő, ü, ú: kép-viselői 1, illő 1, törvénytől 1, bűnös 2, ügyeiket 2, egyfelől 3, másfelől 3, törvényes 4, közönséges 3, közönségesen 4, közönséges 5, 5, rendkívül 5, környűllások 6, 9, külön-külön 7, különben 9, költséget 9, 19, külömbféle 9, 10, önként 10, külső 13, Böjti 24. — **c:** tzélja 1. — **De:** czélja 1, 4, czéll yok 22. — **cs:** botsát- 3, tselekedet 4, kaptsol- 11, 11, tsak 19. — **De:** cselekedet 4. — **zs:** sinor 19. — **Jésülés:** foglalattya 17, felelettye 19, 19, folyamattya 21, pontyaira 21, czéll yok 22, magyarázattya 27, czéll ya 31; — kiszólgáltattya 1, nyújtja-bé 4, kívánja 7, alkalmaztattya 7, szóllittya 11, megbizonyittya 19, tartya 25, megtartya 25, adgyuk 26, jelentyuk 26, értyuk 29, mondgyuk 31. — **De:** czélja 17, felelete 19, rendjében 21; — foglalja 6, 8, adja 3, 6, mondjuk 34. — **Névmások:** ollyatén 4, valamely 21, 27, illyenek 23, ólyanok 23, illyetén 25, a'melyek 27. — **Kötőjel igekötőknél:** adja-elé 6, leirja 21, feljegyzi 21, megtenni 57, kívántatnak-meg 57. **De:** ki jegyzett 21. — **Magánhangzó hosszabbodás:** ügyeiket 2, szólgáló 2, közönséges 3, törvényes 4, bévádóltatott 4, Ügyek 4, közönséges 4, 5, 5, külömböző 4, külömbféle 9, folyamatú 5, 5, 9, 33, kidólgoztatandó 5, ügyelni 6, környűllások 6, 7, külön-külön 7, költséget 9, büntető 9, önként 10, ülésnek 14, külső 17, illyenek 23, ólyanok 23, folytathatásoknak 23. — **Mássalhangzó kettőztetés:** botsáttások 3, szóllunk 3, Zállagos 5, 9, Zállag 9, közelitt 11, helylytelen 18, örökösseire 23, Allperessel 23, szavattyosság 28, folyamat 5, fóllyamat 33, 35, 35, 35 stb, személlyes 57, 57.

Katholikus helyesírású, sok református helyesírasi alak belekeverésével.

Kolozsvár.

LÓTSEI SP[IELENBERG] SÁMUEL: király-választás, melly történt a' kézmívesek'... ország-gyűlésén. Kolo'sváronn. a' Királyi Lyceum betüivel. [1830].

ö, ő, ü, ú: Gyűlése, Jegyző-könyvéből, kettős, ösztönül (Bev.) kiktől 1, Fő 1, ügyeink 1, őszűltt 1, ül 5, gyűrű 5, Jődögel 7. — **c:** tzölönkös 3, tzélját 5, peretzeket 9, lántzok 9, uttzákat 11, kementzét 13, kedventzét 13. — **De cz:** Czéhok 1, czélra 1, tánczra 58, ránczos 58, virgonczság 58. — **cs:** bőltességben 3, Ditsérik 5, Tsak 5, Tóltésérs 7, tsinálók 9, nintsen 9, Tanáts 11. — **De:** Csiszár 5, 44, Császárók 9, kardcsináló 44, vacsorára 45, becse 45, nincsen 45. — **zs:** megvi'sgálja 10, sinorozások 53, 53. — **De:** malozsa 73, zsende-

lyezem 99. — **Jésülés:** gondjait 24, harmatjait 24, áldozatja 38, térdjére 67, szomszédjával 173; — Engedjen 9, láthatja 9, mondhatja 9, adhatja 9, találja 10, sajnálja 10, megfontoltjátok 13, menjen 15, mondják 17, simitják 39, szálljan 45. — **De:** formállya 13, haladgy 41, haggy 41, számollyan 45, higgyen 146. — **Névmások:** Mellyek 13, mellyből 15, olly 15, illyen s ollyan 67. — **Magánhangzók meghosszabbodása:** vakóljuk 122, földjuk-bé 122, kipótólja 123, múlatoztok 124, töltök 124, Gömbözt 125, Betsületem 135, köz-Rend 135, sугallás 137, becsüli 139, gógós 139. — **Mássalhangzó-kettőztetés:** árrokat 127, tolmáttsa 129, terjedttét 129, megszollal 131, folyttát 133, szerte-szért 135, szoll 141, volttán 143, Vassa 146, szorosan 147, bajosan 147.

Kevert helyesírású.

Református nyomda.

Kolozsvár.

A' köz szeretet' fájdalom, a' néhai méltóságos Sáros-Pataki Pataki Sámuel úr' . . . sirhalmánál, két halotti beszédekben . . . Kolo'sváron, Nyomtattatott a' Ref. Kollégyom' betüivel. 1824. (Két halotti beszéd: 1. CSISZÁR SÁMUEL: Az orvosi tudomány, 2. HEGEDÜS SÁMUEL: Az igaz órvos).

ö, ó, ü, ú: feljül 5, földön 5, becsüllő 5, szívü 7, belső 7, kötelesséi 7. — **c:** nyólcz 6, czélt 6, láncz- 7, 18, virgoncz 15. — **De:** recepteket 23; lántz 59. — **cs:** bölcs 7, 13, csoportosodnak 7, csal- 7, bocsát- 9, csudát 9. — **zs:** Pézsmát 11, 'Selléred 15, pásinton 15, mu'sikában 13, vi'sgál- 42, 53, bal'sam 45. — **Jésülés:** csoportját 8, czéljáról 9, -barátja 11, kínjait 17, receptjeivel 21, állapotjában 41, utóljára 51; — áljatok 6, kívánja 6, 14, mondja 9, találja 13, 53, inditják 13, nyitják 13, adja 19, tudja 19, hullatja 43, panaszo'lkodjanak 56, megtompuljon 59. — **De:** attyoknak 8, úttján 14, lantya 21, pontya 21, Tudománnya 24, 31, 65, tanitvánnya 39, baráttya 39, 55, kertyében 42; — láttyátok 8, tellyesitének 8, arannyához 19, tehettyük 9, ólvashattya 41, feltalálhattyuk 45, tartya 45, (beljebb) menyen 46, láttya 51, 59. — **Magánhangzók meghosszabbodása:** Órvos- 5, 6, 7, 9. földön 5, nyólcz 6, vólt 6, vólna 6, sírató 6, bölcs 7, 13, szülői 7, mérész 11, ábrázolta 11, megbecsülhetetlen 11, megesmértetett 11, a' China pórt 11, beadni 12, kiólthat 13, vólgy 15, sугárin 15, bóldog- 15, parancsolni 15, külső 15, eljótével 15, púlsusát 17, megól 23, szünet 23, füleiteket 24, jön 27, szólgáló 33, nyugodjatok 34, fóly 53. — **Mássalhangzó-kettőztetés:** utánn 6, keservessei 7, kötelesséi 7, szorossabb 7, erőssítő 11, sebess 13, véllé 23, 29, egészszzen 29, erőssen 39, sujjosabb 28, tökéletesség 34.

Kevert helyesírású.

Magánnyomdák.**Pozsony.**

Az Idvezítő' zörgetése az embernek ajtaja előtt. Magyarzatott németből Po'sony, WÉBER S. LAJOS által. 1834.

ö, ő, ü, ű: teremtője 3, ő 17, intő 17, együtt 25, nélkü 25. — **c:** czélra 15, ércz 37, kilencz 41. — **cs:** bocsát- 5, dicső- 5, kicsoda 37, kulcs 39, parancsolat 39. — **zs:** — **Jésülés:** sajátja 5, barátjának 9, útjáról 14, keresztjét 23; — hallathatja 3, halljuk 3, tudja 3, találjuk 9, jobbúl 11, ál 13, hagyják 15, menj 17, Ragaszkodjál 17, félj 21, hidj 21, bizaodjál 21, támaszkodjál 21, hagyj 21, hallja 21, ragadja meg 27. — **Névmások:** meljen 3, melj 5, meljel 5, meljel 5, olj 7, 23, 27, oljan 27, némeljeknél 37. — **Kötőjel igekötőknél:** megmarad 17, vissza tekinte 17, elpusztító 17, szabadítsd meg 17, kiaszni 19, föl nem vidít- 19, előltani 19, foljanak ki 19, megnyitod 19, bejutni 19, megáztatni 19, el-nem hagyhatja 21, veszenföl 23, Vald meg 29, térj meg 33, serkenj föl 33, Gondold meg 33, ki mutatja 33, Tartsd meg 33, útáltad meg 41, nyisd meg 43. — **Magánhangzók meghosszabbodása:** koldús 27, meggazdagulni 27, meggyógyulni 27, utólsóbbat 27, vólt 29, 29, 29, ád 35, kulcs 39, 39, folköltötte 41, lész 41, vészesz 43. — **Mássalhangzó-kettőztetés:** ajánltt (békét elfogadja) 23, e'képen kiáltt 23, közt 25, elaludtt 29, elmúltt 29, meghúltt 29, szállítja 29, fordúltt 31, erőssen 23, 37, híjjánya 31, ékesszóllásai 33, hóltakat 33, léttet (ád) 35, erőssítő 45. — **Különösége:** mélj 3, pálja 3, pőröljével 7, valjon 7, 7, heljezetet 9, veszéljnek 11, széljel 11, téveljgésed 13, foljammak 15, meghomáljosodott 15; — egy 15, 15, eggyyszer 17, mintegy 21, eggyetlenegy 41, eggyütt 48, egyébb 23; — halgatsz 21, hald meg 33.

Teljesen etimologikus helyesírású.

Veszprém.

MUTSCHELLE SEBESTYÉN—ÁNGYÁN JÁNOS: Keresztyén ember kézi könyve . . . Magyarra fordította Ángyán János veszprémi predikátor. Veszprémben. Számmer Klára' betűivel. 1808.

ö, ő, ü, ű: Első 7, Istenről 7, ő 7, előre 7, örült 7, körültünk 8, szüléik 9, mezőre 9. — **c:** virgontz 9, tzifra 23, etzet 29, tántzoltak 33, Tzethal 43, tzivakodó 51. — **cs:** tsak 11, tsináltam 11, férgetskéknél 13, tselekedni 15, sints 17. — **zs:** Jósef 17, 18, 19, vizsgálódunk 27, rósa 35. — **Jésülés:** gondja 43, 43, botsánatjáért 46, Utóljára 51; — láthatjuk 13, gondoljátok 15, leszaggatjuk 17, learatjuk 17, beszéljen 19, tudjuk 18, menjünk 33, mondjátok meg 41, megmaradjon 41, hidjétekel 59. — **De:** Attyoknak 9, Annyoknak 9, Attyára 31,

kertyében 45, tellyes 57. — **Névmások:** millyen 19, olly 19, melly 19, mellyek 23, olyan 23, a' millyet 31. — **Mássalhangzó-kettőztetés:** lovakbann, méhekbenn, a' napbann, a' fűszállakbann, az égbenn . . . a' földbenn . . . fábann 17, Tökéletességébenn 19, méhes kassainkbann 23, nyáronn 23, órákonn 25, egygyes 25, beszélleni 25, egygyütt 31, szélénn 37. — **Különössége:** hejes 19, hejett 19, fojamodik 46, lakhejet 55, Hejség 57, mihejt 59, homájos 61; — őis 47, úgyis 47, Istenis 51, kevésselis 59, azokkalis 63. — **Kötőjel (nincs) ígekötők-nél:** leakarom írni 31, tsordúltakki 31, öszvetette 31, elfogalta 31, menneki 33, eltelik 35, feljön 35, meglátja 35, látta-meg 37, fogtael 37, újjítottmeg 39, ébredtünkfel 39, megfogod . . . adni 39, rendelteel 41, megnem kóstoltam volna 61. — **De:** váltja-fel 43, vízfza adja 47, vissza nyerjük 59.

Kevert helyesírású.

Főnevek nagybetűvel írása.

Már a XVIII. század magyar nyomtatványainak meghatározásáról írott értekezésemben érintettem a főnevek nagybetűsírásának a kérdését. Ez a német hatásra kialakult helyesírási szokás egyre jobban terjedt, de — megfigyelésem szerint — egészen általánossá a XVIII. században nem vált: nem írtak minden főnevet nagy kezdőbetűvel; eleinte inkább csak a tekintélyi szavakat (*Isten, Pápa, Püspök, Császár, Király, Gróf, Bíró* stb.), később egyéb, konkrét tárgyakat jelentő szavakat is, az elvont fogalmakat jelentő szavakat azonban igen ritkán.

Lássuk, miként használták a nagy betűket a XIX. században:

Magyar Kurir, Béts, 1806. Azokon a' hajókon, a' mellyek a' tengeri Izélvelzek által a' Nápolyi partok alá víffza vezetettven, Francia kézbe efték, Status Titoknak herczeg Castelcicala is fogságba esett . . . Nápoly és Sicilia Országokról egy Francia Országi Tudós illy jegyzést közöl az Olvasó Publicummal: Nápoly Országának négy, Siciliának két millióra megyen a' népessége, a' kik közt 22 érsekek, 116 Püspökök, 6600 Papok, 31000 fzerzetes férfiak, és 29000 Apátza állzonyok találatnak (406—407 l.).

KÖLESY VINCZE KÁROLY és MELCZER JAKAB: *Nemzeti Plutarkus* III. k. Pest, Trattner János Tamás, 1816. Sylvester a' 15-dik Század' első quinquenniumában született e' világra Szinyér-Várallyán Szathmár Vármegyében. Sokáig meg nem egyezhettek a' Magyar tudósok, a' kik csudálták ennek a' Magyar Philologusok' Nesztorának és a' Magyar Literatúra' előmozdítójának nagy érdemeit, az ő igaz és valóságos nevén. Némeljek *Szilvássynak*, mások *Serestelynek*, mások pedig *Erdölynek* nevezték, némeljek pedig egynek gondolták lenni őtet a'

Csanádi Püspökkel Kolosvári Sylvester Jánossal. (3 l.). ... Ez a' megbecsülhetetlen grammatika a' feledékenység' homájaból épen oljan időpontban jött világozássá, a' mellyben Magyar Országban is Philológiával esméretség mély álmából úgy szólnán kezdett ismét fle-ébredni [!] (7. l.).

RUMY KÁROLY GYÖRGY: *Monumenta Hungarica* III. k. Pest, Trattner János Tamás, 1817. Midőn az idegen nyelven írt Régiségek' Kiadóji egyedül a' Történeteknek szolgálnak, Prof. Rummy Úr a' Nemzet Nyelvének is igen kedves szolgálatot nyújt. ... s így Nyelvünk 's Literaturánk közelít azon ponthoz, mellyet félszázad előtt reményleni vakmerőség lett volna ... (Kazinczy előszava VII. l.).

CSISZÁR SÁMUEL, HEGEDÜS SÁMUEL: *A' Köz Szeretet Fáj-dalma*. Kolo'sváron, a' Ref. Kollégyom' betüivel, 1824. A' felvett igékből indulva-meg, Elmélkedésem' első Részében szólok az Orvosi Tudomány' czéljáról, hasznáról és szépségéről: a' másodikban, az Orvosban szükséges tulajdonságokról ... Gyógyítsátok a' Betegeket — ezt mondja Jézus a' Tanítványoknak (9 l.).

SÓSMEZEY VAJDA LÁSZLÓ: *Az Erdélyi Polgári Magános Törvényekkel Való Esmeretségek' Harmadik Könyve*, Kolo'sváron, a' Királyi Lyceum' Betüivel, 1830. A' Köz-Társaság' tzelja a' bátorság, eszközei és fenntartó szerei a' Törvények, fem-tartói a' Fő Uralkodó, és annak kép-viselői, a' kik a' Jussainak sérelme iránt Panaszlónak, a' bépanaszoltatott Félnak illő meghalgtatásával, igazságát kiszolgáltatták (1 l.).

Amint a fenti idézetekből látjuk, a főnevek nagybetűs írásában a XIX. században sem alakult ki következetesség, egység s így a meghatározandó könyvnél a főnevek nagybetűs írása nem érv, nem bizonyított sem XVIII., sem XIX. századbeli nyomtatása mellett.²

A névelőnél és a birtokos ragozásnál a hiányjel még változatlanul megvan (*a', apám' háza*).

E néhány nyomtatvány a XIX. század első három évtizedének sokezer kiadványa közül elegendő annak megmutatására, hogy a helyesírási kísérletezések még mindig nem szűntek meg. Hiábavaló volt a RÉVAI—VERSEGHY-vita, a magyar írók és nyomdászok számára nem tisztázódtak a helyesírás kérdései. A jésülés kérdésében állást foglalt RÉVAI is, VERSEGHY is, RÉVAI az etimológiai (racionalis), VERSEGHY a fonetikus (kiejtés szerinti) írást (*látja — láttya*) fogadva el, me-

² További két idézetet nagybetűs írásra és hiányjelre l. Levélszekerény rovat.

lyek közül az előbbi a református, az utóbbi a katolikus iskolák és nyomdák helyesírásaként alakult ki, már a XVII. században és az is maradt egészen RÉVAI fellépéséig, aki katolikus szerzetes letéve szakított a katolikus iskolák és nyomdák PÁZMÁNY tekintélyén alapuló, hagyományos (kiejtés szerinti: *láltya*) helyesírásával és elfogadta a református GELEJI KATONA ISTVÁN (1645) által megszerkesztett és TSÉTSI JÁNOS által 1708-ban az *Observationes Orthographico-Grammaticae*-ban rendszerezett „modern“, racionalis, etimologiai helyesírást. A DORELL—FALUDI: *Nemes ember*-ben, melynek második kiadását RÉVAI rendezte sajtó alá 1787-ben, már ezt a helyesírást alkalmazza.

A nyomtatványok helyesírása a XIX. század első három évtizedében — amint azt a fenti néhány könyv helyesírásán látjuk — zavarosabb, mint az előző században volt, aminek magyarázatát abban látom, hogy KAZINCZYÉK s az írók nagy része RÉVAI nyelvtudományi tanításait fogadták el, míg a Helytartó Tanács VERSEGHYt bízta meg az iskolai magyar nyelvtanok (l. ezeket PINTÉR: *A m. irodalom tört. Bessenyei Gy. fellépésétől Kazinczy F. haláláig*, I. 97) megírásával. Így a művelt ember az iskolában a VERSEGHY-féle ypszilonista (*láltya*) helyesírást tanulta, de a magasabbrendű, számára tekintélyt jelentő irodalmi művekben a RÉVAI-féle helyesírást látta maga előtt (*láltja*). Helyesírási érzéke megzavarodott s ezért használta nyomtatásban megjelent műveiben keverve a *láltja*, *láltya* alakokat.

Folyóiratunk keretein kívül esik e kérdés részletes helyesírástörténeti tisztázása. Bennünket a helyesírás csak a könyvek, ez esetben különösen a régieshatású, külsejük, betűjük, nyomásuk alapján akár régi magyarnak is tartható nyomtatványok meghatározása, datálása és lokalizálása szempontjából érdekel.

Mit látunk a most feldolgozott néhány nyomtatvány helyesírásában?

Vegyük sorjába:

1. **ö, ó, ü, ú.** Nyomdai betűjelei: *ö, ő, ő, ü, ű, ű*. Ez nem is helyesírási, de számunkra annál fontosabb tipográfiai kérdés. A XVIII. század második feléből megmaradt betűkészlet betűinek használatát mutatja még 1830-ban is.

2. **c:** írása *cz, tz* (egy nyomtatványon belül is keverten) és idegen szavakban *c*.

3. **cs:** írása *cs, ts* (egy nyomtatványon belül is keverten).

4. **zs:** írása *zs, 's, s*; (keverten) előfordul *zf* is; ez nem helyesírási, de fontos tipográfiai jelenség.

5. **Jésülés:** *dj, lj, nj, tj* és *dgy, ggy, ly, llj, lly, lyj, ny, nny, ty, tty* (*mondja, mondgya, higgyen, foglalja, beszéllyünk*,

átalljában, el-árulyja, menjen, hánnya, menyen, állatjában, tekintyük, biztattya). Ezek az alakok többnyire egy-egy nyomtatványon belül is állandóan keverednek, felváltva használtaknak, kivétel a pozsonyi WÉBER-nyomda: *Az Idvezítő zörgetése* című nyomtatványa, amely a ragozásban a jésülést állandóan és következetesen j-vel írja.

6. **Névmások:** a *mely, némely, ilyen, olyan* szóalakokat e korban is, mint az előző századokban általában, így írták: *melly, némelley, illyen, ollyan*. Kivétel a WÉBER-nyomda (*ilyen*).

7. **Kötőjel igekötőknél:** Az előző századok gyakorlata, az igekötőknél a kötőjel használata (*meg-ölted, vigyen-el*) e korban is megvan, de kevésbé következetesen, mint azelőtt. Van nyomtatvány, amelyben — a) már a mai gyakorlatot figyelhetjük meg (*megölted, vigyen el*), — b) amely a régi gyakorlatot követi (*meg-ölted, vigyen-el*), — c) amely az igekötőt az igével elől-hátul összeírja (*elfoglalta, menneki, sőt leakarom írni*). De egy nyomtatványon belül sűrűn találkozunk következetlenségekkel.

8. S egyéb **különösségekkel** is találkozunk: — a) a megvizsgált nyomtatványok két mássalhangzót írnak oly esetekben, amelyekben a köznyelvi kiejtésben nincs hosszú mássalhangzó (*fábann, nyáronn, kiáltt, húzz* stb.), — b) magánhangzók meghosszabbodása (*koldús, külcs, orvos, mérész, bölcs, völgy*), — c) *ly* helyett *j* (*hejes, hejett, fojamodik*), — d) *eggy, eggyszer*, — e) *egyébb*, — f) *úgyis, kevésselis, azokkalis*, — g) a főnevek nagybetűs írása következtelenül van meg, mint a XVIII. században, — h) a névelőnél és birtokos ragozásnál a hiányjelet még mindig használják.

A magán- és mássalhangzók meghosszabbodása azt mutatja, hogy e korban egyes írók a XVI. században KÁROLYI GÁSPÁR *Bibliá*-jával már kialakult irodalmi nyelvtől olykor visszatértek a maguk tájnyelvére s e korban, a XIX. század első három évtizedében sűrűbben találkozunk nyelvjárástörténeti nyomtatott emlékekkel, mint a XVIII. században. (L. *A Rábaközi nyelvjárás a XVIII. században* (MNY. 1938 s k. II.) című s *A 18. századbeli magyarnyelvű nyomtatványok mint nyelvjárástörténeti emlékek*. MKSzle. 1937. 344 l. dolgozatomat.) Ezek felismerését a XIX. században megkönnyíti az a körülmény, hogy az előző századok ő, ű nyomdai jelei eltűnván, helyükre a hosszúságot-rövidséget jelölő ö, ő, ü, ű léptek.

De e helyütt bennünket e nyomtatványok nyelvi sajátosságai kevésbé érdekelnek s helyesírási sajátosságaik is csak annyiban, amennyiben az e korbéli nyomtatványok meghatározásához támaszpontot nyújtanak. S ha e téren pozitív ismereteket nem nyertünk is, vizsgálódásunk eredménye mégsem egészen meddő.

Azt eddig is tudtuk — benne van az irodalomtörténetekben is (PINTÉR) —, hogy KAZINCZYÉK a RÉVAI, az iskolák (középiskolák, egyetem) a VERSEGHY helyesírása szerint írtak. A *cz, cs* írásában a két irány egyezett, csak a *jésülés* jelölésében volt közöttük eltérés. KISFALUDY SÁNDOR: *Regék a' magyar elő-idők-ből* (Budán a' Királyi Magyar Universitás' betűivel, 1807). A' *kesergő szerelem* és A' *boldog szerelem* (1807) VERSEGHY helyesírása szerint van nyomtatva (*áskállyon, furkállyon, kinnyait, csonttyait*). PAIS KÁROLY: *A két Kisfaludy Sándor* című művének megállapítása szerint KISFALUDY 1806-tól kezdve csatlakozik a VERSEGHY-féle helyesíráshoz.

Ez utóbbi könyvek — helyesírásuk szerint — lehetnének akár száz évvel korábbi nyomtatványok is, de tartalmuk, ver-selésük, finom betűik, újszerű kiállításuk egy pillanatra sem hagnak kétséget afelől, hogy XIX. századbeli nyomtatványok.

Tévedésbe azok a régi betűanyaggal dolgozó nyomdák ejt-hetnek, melyeknek nyomtatványaiban a XVIII. századbeli katholicus, református vagy a kettő közül az egyiknek következtelen használatát látjuk. S a vidéki nyomdák nyomtatványaiban ez az utóbbi eset a leggyakoribb, keverve egyéni helyesírási modorosságokkal. A múlt század első három évtizede hely, évszám nélküli és címlaptalan nyomtatványainak meghatározásához a tartalomon kívül e helyesírási modorosságok s részben a tájnyelv használata (pl. a fenti kolozsvári nyomtatványoknál a székely vokalizmus) szolgálhatnak kiinduló pontul.

*

Ennek a zúrzavarnak, a RÉVAI, VERSEGHY és a modoros, következtelen helyesírási bizonytalanságnak, — úgy látszik — az Akadémiának 1832-ben kiadott helyesírási szabályzata³ vetett véget, legalább is művelt, irodalmi és tudományos kiadványokban. De általános rendet, egységet, ami azóta sem volt soha (vö. századunk elején akadémiai helyesírás — középiskolai helyesírás), akkor sem tudott teremteni. Az akadémiai helyesírás (1832) *cz-, cs-t* ír elő, s a *jésülés* jelölését a következőképen rendeli: *szül-jön, ad-jon*. De megmarad még az *ilyen, olyan, melly* stb. írásnál.

A nagy közönséghez az Akadémia helyesírása, amely „a' Magyar Tudós Társaság' különös használatára“ készült, alig jutott el. Hogy mégis gyorsan győzedelmeskedett az általa elfogadott RÉVAI-féle etimológikus (református) helyesírás, azt

³ A Magyar Helyesírás és Szóragasztás' főbb szabályai. A' Magyar Tudós Társaság' különös használatára. Pesten. Nyomt. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi Istv. M.DCCC.XXX.II.

elsősorban a „*Pest-Budai Házi Titoknok*“ hatásával magyarázhatjuk.⁴ E kitűnően összeállított könyvben, a „magyar nemzet hasznára írt kézi segédkönyv“-ben rövid magyar grammatikán kívül minden alkalomra talált minden ember, férfi és nő egyaránt „örvendező, köszönő, tudósító, kérő, vigasztaló, ajánló, emlékeztető, intó, feddő és szemrehányó, mentegető, meghívó, szerelem és leánykérő 's egyéb leveleket... tiszti írásokat, esedezéseket, kötéseket... nyugtatványokat stb.... emlékkönyvi verseket“ s külön fejezetben „Levelező könyvet“ szerelmesek számára. E nagyon népszerű és elterjedt könyv nyelvtani részében „*A' származott szók*“ című fejezetben ezt olvassuk: „Különös figyelmet érdemelnek e' következő betűk: gy, dj; ly, lj; ny, nj; ty, tj... teljes, nem: telyes, vagy telljes, vagy tellyes, mert a' gyök tel; halljuk, nem hallyuk; a' gyök hall; kívánjuk, nem: kíványuk, vagy kívánnjuk, vagy kívánnnyuk; mert ebben: kíván, ny, nem találtatik“ (5—6. l.).

Az elemző (etimológikus) helyesírásnak a kiejtésszerű (fonetikus) helyesírás fölött való általános győzelme e két, 1832-ben megjelent helyesírási utasítással magyarázható.

*

A magyar helyesírás történetének részletes és pontos megírását senki sem várja jobban a könyvtárosoknál, kiket hivatásuk gyakran állít oly feladatok elé, melyeket a magyar helyesírás történetének legaprólékosabb részletekre is kiterjedő ismerete nélkül megoldani lehetetlen. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

⁴ FARKAS ELEK és KÖVY ISTVÁN: *Pest-Budai Házi Titoknok*, a' közélet akármely helyzetében szükséges levelezésre, kereskedési levelek 's egyéb tiszti írások helyes szerkeztetésére vezérlő szabások példákkal megvilágítva. Harmadik... kiadás, Pest, 1832. Wigand Ottó.